

Karel van Sint Omaars

Jacques De Groote

Tien jaar geleden, in september 1999, hoorde ik voor de eerste maal de naam Karel van Sint Omaars. Ik was toen op Open Monumentendag het Sint Elooi's graf ¹ in de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Damme aan het opgraven. Een man uit Moerkerke sprak mij aan en vroeg mij of ik die naam kende. Ik moest toegeven dat ik over deze heer van Moerkerke niets wist.

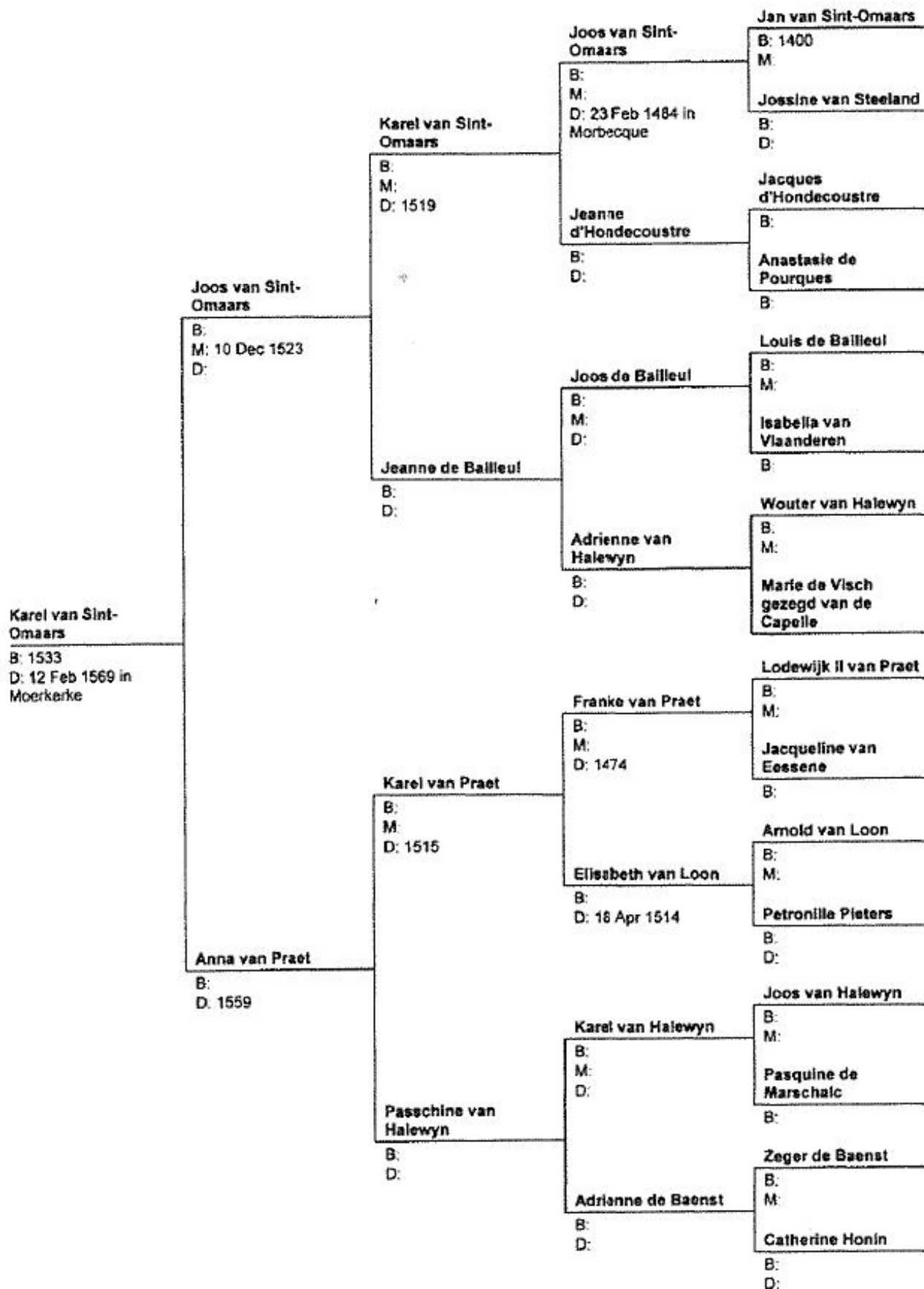
De man zei mij dat zijn zoon in Leuven studeerde en gegevens had over Karel van Sint Omaars. Hij gaf mij zijn telefoonnummer. Spijtig genoeg heb ik dit telefoonnummer toen verloren en weet ik tot vandaag niet wie deze persoon was. Vanaf dan is mijn zoektocht naar Karel van Sint Omaars begonnen.

Karel van Sint Omaars, gezegd van Moerbeke,

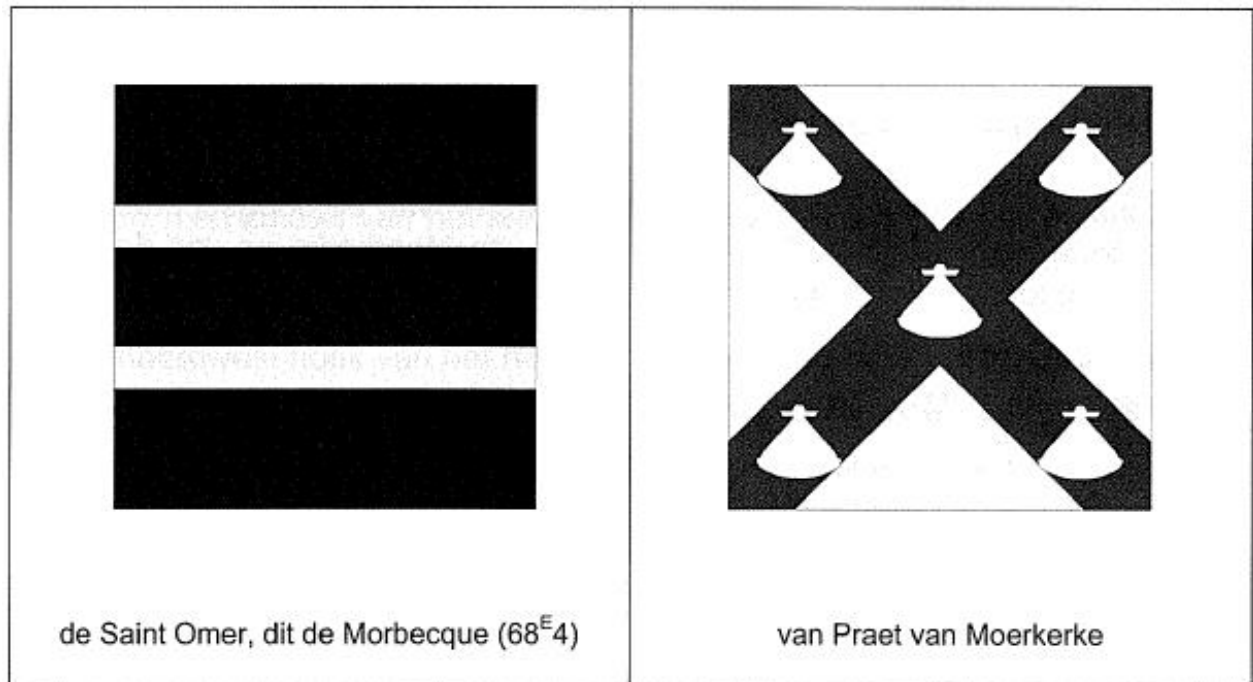
schildknaap, heer van Dranouter, Merris, Oudenem, Moerkerke, etc. (Charles de St Omer dict de Morbecque / seigneur de Dranoultre / Merris / Oudenem Moerkercke etc.)

Karel werd in 1532 / 33 geboren ² als tweede kind van Joos van Sint Omaars, gezegd van Moerbeke, heer van Dranouter, Merris, Oudenem, etc., en Anna van Praet, dame van Moerkerke, etc.. Zijn ouders waren getrouwd op 10 december 1523. Hij had een oudere zuster, Joanna, en waarschijnlijk ook een broer, Eustache, die op jonge leeftijd stierf. ³ De familie van Sint Omaars was afkomstig van Moerbeke, waar Karel's overgrootouders, Joos en Jeanne d'Hondecoustre, in de Sint-Firminkerk begraven werden. ⁴ Anna van Praet was dame van Moerkerke geworden bij de dood van haar oudere zuster Josine op 2 dec. 1546.

De familiewapens zijn:

Karel's oudere zuster Joanna huwde na de dood van haar eerste man, Colard van Halewijn, met Willem van Bronkhorst. Zij werd na de dood van haar vader dame van Dranouter, etc. Karel werd na de dood van zijn zuster, die in de kerk van Moerkerke werd begraven, op 11 oktober 1551 heer van Dranouter, etc. Gezien hij dan nog minderjarig was, werd hij onder voogdij geplaatst van Loys de Cherf. Hij werd bij de dood van zijn moeder, die ook in de kerk werd begraven, in 1559 heer van Moerkerke.

Karel heeft in Leuven studies ondernomen. ⁵Welke en of hij zijn studies heeft afgerond is niet geweten. Nadien zou hij een militaire carrière begonnen zijn en zou hij die om gezondheidsredenen hebben moeten opgeven. Karel huwde met Françoise de Blois, gezegd Trèslong, en na haar dood (10 december 1559) met Anne d'Oingnies (18 april 1562). Hij stierf kinderloos. Volgens Adriaan Coenensz van Schilperoort was hij impotent en werd hij gekweld door jicht.

Karel was zeer welstellend. Hij leefde op het kasteel van Moerkerke. Hij was een humanist met vele interesses. Hij maakte deel uit van de kring Brugse humanisten rond de gebroeders Laurinus. Zijn beste vriend was Mathias Laurinus, die zijn buur was op het kasteel van Leeskens. Karel was meerdere talen machtig : het Frans, zijn moedertaal, het Vlaams, het Latijn en hij had waarschijnlijk ook tenminste noties van Grieks, Duits en Italiaans. Hij was botanicus. Hij had een bibliotheek met Griekse, Latijnse, Franse en Nederlandstalige boeken. Op het kasteel waren er twee kabinet kamers (Wunderkammern). Hij bezat een collectie schilderijen. Het kasteel hing vol wandtapijten. De tuin van het kasteel bouwde hij uit tot een van de belangrijkste Renaissancetuinen uit die tijd in Vlaanderen. Er was naast de tuin ook een grote boomgaard. In de tuin had hij ook een kleine zoo. Karel was lid van verschillende schuttersgilden. Hij was lid van de gilde van Sint Joris te Gent, van de gilde van boogschutters van de stad Gent, van de gilde van

de kruisboog schutters, van de haakschutters en van de boogschutters van de stad Brugge, van de Sint Sebastiaangilde van Moerkerke en van de gilde van de kruisboogschutters van de stad Damme.

Het kasteel van Moerkerke

In tegenstelling tot de 16de eeuwse tendens om een tweede residentie op het platteland te gaan bouwen en er te gaan verblijven in de zomerperiode, zien we bij de familie van Praet het tegenovergestelde fenomeen. Sinds onheuglijke tijd bezat de familie de heerlijkheid van Moerkerke, bestaande uit het kasteel en het leen'. Later werd het huis aan de Koningsbrug in Brugge, vroeger Ryckenburg genoemd en nadien van Praet, aangekocht en bij het leen van Moerkerke gevoegd.

Niet het huis te Brugge, maar wel het kasteel van Moerkerke bleef de hoofdverblijfplaats van de familie. Wanneer Karel van Sint-Omaars Moerbeke heer van Moerkerke wordt blijft dit ook zo. In de staat van goederen staat het ook zeer duidelijk vermeld.⁶ Of Karel verbouwingswerken aan het kasteel liet uitvoeren is niet geweten. Wel richtte hij de tuinen in en liet een nieuwe dreef aanleggen. Het geheel bestond uit een opper-hof⁷ en een neerhof.⁸ Op het opper-hof stond het kasteel, omringd door grachten. Ook het neerhof was omringd door grachten.

Hof van Praet aan de Koningsbrug te Brugge, stadsplattegrond door Marcus Gerards 1562.

Ten zuiden van het kasteel, afdalend in de richting van de Lieve, lag de lust- en kruidentuin; ten westen lag de grote boomgaard.⁹ Zowel de tuinen als de boomgaard waren omringd door doorn hagen. Op de noordwest hoek van het neerhof stond een poortgebouw, ten westen van de poort. Aan de oostzijde van de poort stond er een woonst, bestaande uit twee kamers, gedekt met een schaliedak. Daaraan stond ten oosten een washuis, bestaande uit een kelder en een kamer, gedekt met tegels. Daaraan stonden ten oosten de paardenstallen, gedekt met stro. Daaraan stond er nog een stal voor schapen, kalveren en hoenders. Op de noordoost hoek stond het wagenhuis. Aanpalend stond er op de oostzijde van het neerhof een grote schuur.

Al deze gebouwen stonden met hun fundering aan het water van de singel. Achter de schuur, over de walgracht, stond er een “aisement” huis (toilet). Tussen de brug van het kasteel en de poort op het neerhof lag er een kasseiweg. Op het neerhof stond er een grote linde met een bank eronder. Aan de zuidzijde van het hof lag er een brug over de wal om naar de kruidtuin te gaan. Ook aan de westzijde was er een brug, waarbij er nog een aisement huis stond. Bij deze brug stond er ook een huisje, met schalies gedekt, waarin water werd gedistilleerd. Aan de oostzijde van het hof stond er een klein huisje met een pomp, ook met schalies gedekt, en op de noordoost zijde stond een huisje, met stro gedekt, en een pothuis (oranjerie).

Buiten de omwalling stond rechtover de kerk de grote herberg, met paardenstal en hofstede. Er stond ook nog een klein huisje, waar de wagenaar van de heer van Dranouter in woonde. Op het neerhof stonden er 204 olmen, op het schuttershof van de herberg 170 en een populier en langs de dreef buiten het hof aan de oostzijde van het kasteel stonden er 125 olmen en twee linden.¹⁰

Hoe het kasteel zelf eruitzag weten we niet exact maar uit de beschrijving in de staat van goederen hebben we toch een goede kijk op de zaak. Op het gelijkvloers was er een inkomzaal, een gaanderij, een grote en een kleine zaal, een keuken, een bottelarij. Onder de bottelarij was er een kelder. Er waren ook twee slaapkamers met garderobe.¹¹ Een van de slaapkamers was die van Karel zelf. In de garderobe van zijn slaapkamer, hield hij zijn cabinet. Naast de kleine zaal had Anna een eigen cabinet. Op de eerste verdieping waren er nog slaapkamers. Er was er een boven de slaapkamer van Karel, een boven de andere slaapkamer, een boven de kleine zaal, een boven de bottelarij, een boven de keuken en twee boven de grote zaal. Op de tweede verdieping was er een kamer voor de knechten, een linnenzolder en nog een andere zolder.

Op het kasteel van Moerkerke was er, in tegenstelling tot het huis in Brugge, geen kapel. Alles was wel aanwezig om er de mis te lezen (Vne calice auecque vne petite platine sur jcelle pesant deux marcq quatre onces et demje / Deux petites ampulles Vne clochette et vng heristoir dargent / Vne casulle vne .. et ce que duist a dire la messe et vng crucifix).

In de kapel van het huis te Brugge hing er boven het altaar een schilderij van de Heilige Drievuldigheid. Ook boven de inrijpoort hing er een afbeelding van de H. Drievuldigheid. Zeker tot in de 18de eeuw werd er een processie ter ere van de H. Drievuldigheid naar deze plaats gehouden.¹²

Het onderhoud van de daken van het kasteel werd uitgevoerd door de schaliedekker Jan Blomme, die er een jaarlijkse wedde voor kreeg.¹³

Na Karels dood besliste Anna, volgens de mogelijkheid door hun huwelijkscontract geboden, te Moerkerke te blijven wonen. Het leen bleef ook na haar huwelijk met Jehan d'Estourmel haar eigendom.¹⁴ Na haar dood in 1577 ging het kasteel naar Cornelius van Moerkerke,¹⁵ feodale erfgenaam, en diens zoon Maximiliaan. Deze laatste moest het leen later door geldproblemen verkopen. Het werd eerst in 1586 door Jan Lauwers en in 1587 door Clement de Castillo aangekocht. Deze laatste liet onderhouds- en verbetering werken aan het kasteel uitvoeren.¹⁶ In die tijd was er geen sprake meer van een botanische tuin.

Maquette van het kasteel van Moerkerke zoals het er zal uitzien na de aanpassingswerken (gemaakt door Michel van den Broeck).

De tuin van het kasteel

Het aanleggen van kruidentuinen is bij ons geen nieuwigheid uit de 16de eeuw geweest. Al veel vroeger vinden we tuinen in de Nederlanden. Iedere abdij en ieder hospitaal had reeds vroeg een kruidentuin, waar

kruiden werden gekweekt voor medicinaal gebruik. Ook apothekers legden kruidentuinen aan. Ook lusttuinen werden vroeger aangelegd. Botanische tuinen ontstaan echter in de 16de eeuw, samen met de interesse voor de plant of de bloem op zichzelf en niet meer uitsluitend als medicinale waar.

In onze streken zijn verschillende belangrijke 16de -eeuwse tuinen gekend, of tenminste de eigenaars ervan. Een deel ervan waren nog altijd tuinen van apothekers of artsen. Zo vinden we in het Kruydtboeck van Lobelius verwijzingen naar de tuinen van Jan Mouton, apotheker te Doornik, Willem Driesch en Adriaen Beyerlinck, apothekers te Antwerpen, en enkele anderen. In deze tuinen worden de planten gekweekt om er geneesmiddelen mee te maken, maar sommige zijn al meer dan dat. Een andere groep tuinen bestaat dan uit lusttuinen en botanische tuinen.

Lobelius geeft ons in de inleiding van zijn Kruydtboeck uit 1581 een hele lijst tuinliefhebbers. In zijn boek zelf haalt hij er nog verschillende andere aan. Zo vinden we nog de namen van Kaerle van Croy, prins van Chimay, Mijnheer du Bosqueil, rouart van Rijssel, Joris vander Ryen uit Mechelen, Raphael Coxia, schilder te Mechelen, Frederick Gembello, Olivier Dries, Jan Coene.

En er waren in die tijd ook vrouwen, die tuinen aanlegden: Joufvrouwe Marie de Brimeu, huysvrouw van Coenraedt Schetz, Mijn-Vrouwe Catharine van Eekeren, huysvrouw van Heer Jan Straele, Amant van Antwerpen, Radegonde du Quesnoy, huysvrouw van Heer Matthias Laurin Tresorier, generael van Vlaanderen. Deze laatsten waren ook de burens van Karel van Sint Omaars. Zij woonden op het kasteel van Leeskens, tussen Moerkerke en Middelburg, maar ook in Antwerpen, waar zij een tuin had.

De twee belangrijkste tuinen waren echter die van enerzijds Peter van Coudenberghe, ¹⁷ apotheker uit Antwerpen, die een belangrijke botanische tuin had buiten de Sint-Jacobspoort in Borgerhout, en van Karel van Sint Omaars, in Moerkerke. Beide tuinen worden door Guicciardini, in zijn boek *Description de tous les Pays-Bas*¹⁸ als volgt geloofd: “en cette ville est hors la porte saint Jacques, au village de Borgher-haut, le jardin excellent du Seig. Pierre Coudeberg Apoticaire, et homme docte, et vertueux: auquel jardin, outre les simples ordinaires qui croissent communement icy, et ailleurs, on y voit plus de 400 sortes de simples d’estranger pays, que a faict portes, et recouvert de tous costez â grand frais, et avec une extreme diigence.

En une lieuë et demye de Bruges en la Seigneurie de Moerkercke le Seigneur du lieu nommé Charles de St. Omer gentilhomme bien qualifié, et honorable, a un jardin digne d’estre admiré, pour estre embelly d’infinies sortes de simples excellens; outre mille autres gentilleses, qui rendent le lieu agreable; et tant iceluy, que la chose et le Seigneur d’iceux digne de perpetuelle mémoire ».

Lobelius schrijft nog over twee andere belangrijke tuinen, namelijk die van Jan van Brancion in Mechelen en die van Jan Vander Delft in Lier. Clusius, die in zijn Spaanse Flora (1576) veel minder tuinliefhebbers in België aanhaalt, geeft ons toch de namen van de voornaamste, namelijk Jan van Brancion, Jan Boisot,

Jan Vander Delft, Joris van Rye, Raphael de Coxie (schilder van de Koning) en Peter van Coudebergh, alsook twee vrouwen, Marie de Brimeu en Margaretha de Clemes, vrouw van de Praesides van Namen. Karel van Sint Omaars vermeldt hij niet, alhoewel hij twee jaar bij hem verbleef.

Al deze tuinliefhebbers en herbaristen kenden elkaar en stonden met elkaar in contact. Ze vormden als het ware een netwerk, waarbinnen planten en zaden werden uitgewisseld en besproken. Ze stonden ook in contact met het buitenland. Er werden hen regelmatig nieuwe planten en zaden gestuurd of meegebracht uit het buitenland, zowel door mensen van ter plaatse als door Arnoud Benier, pour Henry Laurents Libraire demeurant à Amsterdam sur l'eau 1641. Mensen uit de Nederlanden, die om de ene of de andere reden in het buitenland vertoefden. De plant werd hier dan in de ene of de andere tuin gekweekt en daarna werden zaden of plantjes aan andere leden van het netwerk doorgegeven.

Een voorbeeld van deze handelswijze zien we bij Clusius, die zowel uit Spanje en Portugal, toen hij daar op reis was in 1564, als uit Wenen, toen hij daar als beheerder van de tuinen van keizer Maximiliaan II verbleef tussen 1573 en 1587, een groot aantal planten naar de Nederlanden heeft gestuurd.

Ook Lobelius stuurde planten uit het buitenland naar de Nederlanden. In Lobelius' Kruydtboeck vinden we nog een vermelding. Charles Rijm, heer van Eckenbecken in Vlaanderen, die ambassadeur was van Keizer Maximiliaan bij de Grote Turk Soliman, zond uit Constantinopel planten naar Jan van Brancion. Ook Clusius vermeldt hem in zijn Spaanse Flora, samen met Augier Ghislain de Bousbecke, die ambassadeur van Ferdinand 1 bij de Grote Turk was geweest van 1554 tot 1562,¹⁹ en Philibertus de Bruxellis, die ook planten uit Constantinopel opzonden of meebrachten.

De meeste tuinen uit onze gewesten verdwenen in de woelige periode op het einde van de 16de eeuw. Karel van Sint-Omaars was een der eersten, die hier in de Zuidelijke Nederlanden een botanische tuin aanlegde. Het is meer dan waarschijnlijk dat de tuin rond het kasteel al vroeger werd aangelegd maar dat Karel deze aanpaste in de geest van de tijd.

Zijn tuinen lagen buiten het opper-hof van het kasteel te Moerkerke, aan de zuidzijde en de oostzijde ervan. Ze waren onderverdeeld in « jardins a jolytez et des aultres jardins auecques darbres fruict portans et bols montans ». De lusttuin, met de kruidentuin, lag aan de zuidzijde, de boomgaard lag aan de oostzijde. Beide waren omringd door een doornhaag. Om van het opper hof naar de tuinen te gaan, moest men over een brugje over de walgracht. Karel liet ook een nieuwe dreef aanleggen, ten zuiden van het kasteel in de richting van de Lieve. In de kruidentuin kweekte hij zowel inheemse als uitheemse planten. Welke uitheemse planten er in de tuin te vinden waren kunnen we opmaken uit de aquarellencollectie, waarin bij de beschrijving der planten wordt vermeld dat deze hier in de tuinen voorkwamen.

Er werden niet alleen planten in de tuin gekweekt; de zaden werden ook geoogst en bewaard om ze later terug in de tuin te kunnen zaaien, maar ook om ze met plantenliefhebbers uit binnen- en buitenland te kunnen uitwisselen. Dit kunnen we in verschillende brieven uit de correspondentie van Clusius uit de periode dat hij bij Karel verbleef lezen.²⁰ Een voorbeeld van deze werkwijze vinden we ook in de brief die Johannes Cruquius op 21 december 1566 aan Clusius in Brugge zond.²¹ Hier lezen we duidelijk dat Karel VSO de planten, waarvan hij wist dat ze in Frankrijk voorkwamen, aan Cruquius vraagt. Cruquius kan ze niet onmiddellijk vinden, maar zal er alles aan doen om het volgend jaar zaden te oogsten en op te sturen. Hij stuurt hem wel een scheut van een Apocynum, die Karel VSO hem vroeger gevraagd had, en ook zaden en de vrucht van een Arbor vitae, die hijzelf van de heer Rassius had gekregen. Merkwaardig is ook dat het niet Karel is die de vraag aan Cruquius richt, maar wel Clusius in Karel 's naam. Dit geeft ons een aanwijzing van wat Clusius bij Karel ook deed.

In het kasteel stonden er verschillende kasten om de zaden te bewaren. In Karel 's cabinet stond er un couffre pour y mettre les semences. In dat van Anna stond er nog un grand ormaire pour garder sementes. Hij bewaarde er niet alleen de zaden uit zijn eigen tuin, maar ook de zaden die hem onder andere door Clusius werden gezonden.

Guido Laurinus schrijft op 25 november 1564 een brief naar Clusius in Salamanca, waarin hij o.a. laat weten, dat hij de zaden en de brief, die hij van hem had ontvangen voor Karel van Sint-Omaars, aan Karel heeft gegeven.²² Ook in de periode dat hij bij Karel verbleef, tussen september 1565 en november 1567, heeft Clusius voor planten en zaden kunnen zorgen en heeft hij de kruidentuin kunnen verzorgen. Dit is de eerste maal dat Clusius de mogelijkheid krijgt om zich met een (al bestaande) tuin bezig te houden. Hier heeft hij waarschijnlijk de kennis opgedaan, die hij nadien bij Jan van Brancion in Mechelen, keizer Maximiliaan II in Wenen en in de Hortus van Leiden voor het onderhoud en de uitbouw van de tuinen heeft kunnen gebruiken. Het is hier dan ook billijk om de namen van de mensen, die Karel 's tuinen onderhielden hier te vermelden. Uit de staat van goederen weten we dat de tuin werd onderhouden door Paul de Witte, de tuinier. Voor het onderhoud van de boomgaard was Zegher de Wever verantwoordelijk.

Een bevoorrechte getuige is ongetwijfeld ook François Rapaert, gekend geneesheer uit Brugge, die de arts van Karel van Sint Omaars is geweest.²³ In een brief,²⁴ die hij na de dood van Karel in 1670 aan Clusius, die toen bij de heer van Brancion in Mechelen verbleef, schreef, zegt hij: Beste Clusius, onlangs heeft heer Mathias Laurinus mij in jouw naam gegroet waarbij ik heb verstaan dat je het goed stelt en dat je zeer ijverig bent in je vroegere kennis van de planten en dat er jullie ook van overal zoveel zaden, bollen, en planten worden gestuurd, dat je nu gedeeltelijk een rijkere collectie bezit dan vroeger heer van Dranouter.

Wat er op wijst dat Karel van Sint Omaars een belangrijke collectie zaden, bollen en planten bezat.

De grootte van de boomgaard kunnen we afleiden uit een schattingsverslag van de fruitbomen dat werd opgemaakt in opdracht van Clement de Castillo in 1609. Daarin staat: up een stuk lants daer wylen myn heere van Dranoulter zyn moy hof afghemact hadden 200 hondert veertich keersse boomen daerjnne begrepen zynde drie peere boomen met een deel jonghe queeckerie vp een houcxken vanden zeluen houe.

²⁵ Dank zij Lobelius weten we dat ook in het domein van Karel van Sint-Omaars te Brugge kruiden werden gekweekt. In zijn Kruidtboeck schrijft hij dat Turcks koren (maïs) in de ganse Nederlanden bijna niet te vinden is, maar dat het wel omstreeks 1567 in Brugge heeft gegroeid in t'huys van Praet aan de Coninck- Brugghe ²⁶ Dit huis was het stadspaleis van Karel binnen Brugge.

Het is bijna zeker dat de plantentuin, die een der belangrijkste geweest is in de Zuidelijke Nederlanden van de 16de eeuw, na Karel 's dood, niet meer werd onderhouden en ook zeer vlug verdween. In 1580 schrijft Lobelius in zijn Kruidtboeck nog alleen maar in het verleden over de tuin en op het einde van de eeuw staan er in de tuin nog alleen kerselaars.²⁷ Ook Sanderus schrijft in zijn *De scriptoribus Flandriae* ²⁸ in 1624 nog enkel in het verleden over de tuin van Karel.

Voetnoten

1. Zie <http://www.tzwin.be/sint%20elooi.htm>
2. Op basis van de inschrijving van Karel op de universiteit van Leuven schrijft Helena Wille in haar doctoraatsthesis *De albums van Karel van Sint Omaars. Een aristocratisch natuurobservator uit de Renaissance.* (16 05 2008, Leuven) dat Karel zou geboren zijn in 1526. Zij baseert die bewering op de vaststelling dat sommige jongelingen vanaf hun 11 jaar aan de universiteit inschreven. Deze bewering wordt echter tegengesproken door de vaststelling dat Karel in 1552 nog minderjarig was en onder voogdij stond. In de geëxtendeerde sententies van de Grote Raad van Mechelen (VI) staat onder nr. 1703 een vonnis ingeschreven in een rechtszaak tussen Jan van Sint Omaars enerzijds en Anna van Praet en Loys de Cherf, voogd van Karel van Sint Omaars, anderzijds. In 1556 is het nog altijd Anna van Praet die in naam van haar zoon een rechtszaak aangaat (nr. 2242).
3. Karel werd in 1537 samen met Eustachius op de universiteit van Leuven ingeschreven. Schilling A., *Matricule de l'Université de Louvain*, IV, februari 1528- februari 1569, Brussel, 1961.
4. Les gisants sont extrêmement abîmés, suite à l'incendie de l'église datant de la dernière guerre. La pierre a éclaté, laissant subsister des reliefs sans véritable forme. L'église a été détruite à chacun des 2 conflits du 20 ième siècle. B. Damarey.
5. In de *Liber Computuum Receptorum Universitatis 1529-1543* staat inschrijvingsgeld ingeschreven. Rijksarchief Leuven nr. 273, f° 202 vo.
6. De meeste gegevens uit dit artikel waarbij geen bronvermelding staat aangegeven komen uit de staat van goederen.
7. Het huidige kasteel van Moerkerke staat nog altijd op het opper-hof en is nog deels omringd door de walgrachten.
8. Het neerhof lag aan de noordzijde, tussen het opper-hof en de kerk. Nu staat de parking van het kasteel op het neerhof, alsook het oud gebouw van het gemeentehuis van Moerkerke. Tussen het gemeentehuis en de Kasteelstraat ligt er een bredere strook grond dan links en rechts ervan. Deze strook komt overeen met de walgracht aan deze zijde van het neerhof.
9. Tussen het huidig kasteel van Moerkerke en de Nieuwdorpstraat, parallel met deze laatste, loopt er een weg, die de Middelburgse Steenweg met de Kasteelstraat verbindt, met de naam Boomgaard. Door de aanleg van de nieuwe verkaveling op de gronden van de vroegere boomgaard werd een deel van de weg ingepalmd.

10. Nu staan er linden langs de dreef.
11. Kleinere kamer, aanpalend aan de andere.
12. De kapel werd op 1 oktober 1578 vernield. Het beeld boven de inrijpoort wordt in juni 1708 als volgt beschreven: Vreugdig Wonderweirdig Denckbeelt van d'Alderheylygste Drievuldigheyt staende ter straete boven de Poorte van het Oudt, vermaerde Leengoedthuys genaemt Richebourgh RAB, 68D2, 28-29.
13. Est deu a jehan blomme escailleux pour sa pension ordinaire que ledict feu s' doiuoit annuellement pour l'entretien et reparation des toits au chasteau de Moerkercke pour la rate du temps encorru depuis le dernier four daougst Ixvij jusques le xf daougst lxiij a laduenant xxv s groz par an la somme de vij lb ij s iij d
14. Jehan d'Estourmel, heer van Vandeville, Steenwerck, Douxlieu, etc.
15. Anna werd in de kerk van Steenwerck begraven.
16. RAB, Jezuïten, 2374.
17. In zijn de hortis Germaniae liber recens geeft Gesner de lijst der planten, die in de tuin van Peter van Coudenberghe groeiden. Een studie ervan verscheen in De Botanica in de Zuidelijke Nederlanden: L.J. Vandewiele, Wat groeide er in de tuin van Pieter van Coudenberghe, Antwerpen 1993, 23-31. Peter van Coudenberghe en Karel van Sint Omaars kenden elkaar en wisselden zaden en planten met elkaar uit.
18. Description de tovtz les Pays-Bas autrement appelez la Germanie inferieure 0V Basse Allemagne par Messire Loys Gvicciardin gentil-homme florentin, Re-imprimé â campen chez Arnoud Benier, pour Henry Laurens Libraire demeurant â Amsterdam sur 'eau 1641.
19. Nog in 1569 tracht Clusius bloembollen uit Turkije van hem te bekomen. F. HungerR, Charles de l'Escluse, Nijhoif, 's Gravenhage, 1927, 1/108.
20. www.library.leiden.edu/faculty/scaliger-institute/projects/clusius-project.html
21. Leiden, UB, VUL 101, Cruquius, J-O01, CLUYI28-001
22. De brief werd geschreven vanuit Moerkerke. Deze brief is het 1ste bewijs dat Karel en Clusius elkaar reeds kenden.
23. In de staat van goederen van Karel van Sint Omaars staat er: A M° franchois rapaert docteur en medecine pour ses gaiges voyaiges visitations faictes audict 5r deffunct suyuant son biiet la somme de xxvij lb vj s t.
24. Leiden, UB, VUL 101, Franciscus Rapardus, CLUY273-001
25. RAB, Aanwinsten, 333011X 22 sept 1609
26. Lobelius, Kruidtboek, 1571, 51.
27. RAB, Aanwinsten, 3330/IX 22 sept 1609, Schattingsverslag van de fruitbomen op het hof van Moerkerke voor Jonker Clement de Castillo
28. A Sanderus, De scriptoribus Flandriae, Antwerpen, 1624: Carolus ex Illustri a Divo Audomaro stirpe progenitus, Drenoulte Dominus, amoenissan eruditionem natalibus nobiissimus coniuxit. Hortum habuit egregium in ruro suo Moerbekano (sic), ubi alebat omne genus fiorum, herbarum, aviumque, emissi qui in Belgis & extra, studiosissime conquirent.